

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2018. – С. 50.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2018. – pp. 50.
DOI
hj.chnu.edu.ua

УДК 94 477.4 «17/18»

© Стефанія Баженова¹ (Кам'янець-Подільський)

ДО ПИТАННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОЇ МОЛОДІЖНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «КОРПОРАЦІЯ» В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1890-1904 рр.)

У статті висвітлена участь польської молоді, котра навчалась в університетах та інститутах Києва, Харкова і Одеси, а також в гімназіях і училищах Правобережної України.

Наприкінці 90-х років XIX ст. в Києві польськими студентами була заснована організація «Корпорація», головною метою якої була боротьба з самодержавством за свободу слова, зібрань, для захисту своїх прав і, як кінцевий результат, готувати борців за незалежність Польщі.

В статті висвітлені трансформації, які відбувалися в самій «Корпорації», а також участь поляків в інших таємних революційних товариствах і гуртках.

Ключові слова: польська етнічна меншина, студентська молодь, «Корпорація», опозиційний рух, самодержавство,

Stefaniia Bazhenova (Kamianets-Podilskyi)

ON THE ISSUE OF THE ACTIVITIES OF THE POLISH YOUTH ORGANIZATION «CORPORATION» IN RIGHT-BANK UKRAINE (1890 – 1904)

Abstract. *Among the problems that are insufficiently studied in historical science remains the life of the Polish community in Right-Bank Ukraine in the 1890s – early 20th century in terms of its opposition to the imperial policy of demonopolization and Russification, the activities of youth opposition organizations, in particular the Polish student «Corporation», formed in Kyiv in the early 1890s, the main purpose of which was to fight against autocracy for the freedom of speech, assembly, to protect their rights and, as a final result, to prepare the fighters for the independence of Poland.*

The purpose of the article is to study the process of the formation of the illegal youth socio-political organization of Kyiv youth «Corporation», as well as its activities and transformations.

To a large extent, this issue was dealt with in studies by B. Titlinov, A. Rafalskyi, V. Trohymovych, I. Shevchenko and others. The memoirs of the participants of the «Corporation» V. Verzhayskyi, S. Kosutskyi and of the others are also used. The basis for writing the article was the funds of the security organs of the Russian autocracy of the archive of the Central Information Agency of Ukraine in Kyiv (f. 274, etc.), the State Archives of the Russian Federation in Moscow (f. DP-OE).

In the activities of the «Corporation» in 90s of the XIX century – at the beginning of the XX century two stages can be distinguished: 1) 1890 – 1897, when Polish students took an active part in legal and conspiratorial associations, fraternities and societies were operating in Right-Bank Ukraine, and were structured in the revolutionary and national-patriotic movement; 2) 1898 – 1904 – a period when the members of the «Corporation» moved from propaganda to the practice of revolutionary action, participating in All-Russian student strikes, speeches of working enterprises, rallies and demonstrations of workers in the struggle for economic, social and political rights and freedoms.

¹ д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Doctor of History, Professor, Head of Department of History of Ukraine, Ivan Ohienko Kamyanets-Podilskyi National University

orcid.org/

0000-0003-3920-285X

E-mail centrpodil@ukr.net

The article highlights the transformations that took place in the «Corporation» itself, as well as the participation of the Poles in other secret revolutionary societies and circles.

Keywords: *polish ethnic minority, student youth, «Corporation», opposition movement, autocracy.*

З виникненням в Європі нової геополітичної ситуації, пов'язаної із розширенням Європейського Союзу, реалізація прагнення України вступити до його складу, спричинили в ній нинішню суспільно-політичну кризу, військовий конфлікт в її східних областях. У цих подіях проявились і певні прорахунки етнонаціональної політики у незалежній державі. Тому формування і ставлення до національних меншин, у тому числі і польської, як невід'ємної складової українського народу, забезпечення всім їм демократичного, рівноправного і комфортного життя в країні є неодмінною умовою для стабільного миру, подолання економічної і політичної кризи, збереження єдиної України.

Польська меншина в нинішніх політичних подіях в Україні виявила себе як поборник єдиної держави, однак наукові дослідження різних аспектів життя на всіх етапах її історичного розвитку залишається актуальною проблемою в історіографії. Так, серед низки недостатньо вивчених в історичній науці проблем залишається життя польської громади Правобережної України 90-х років XIX – початку XX ст. у плані її протистояння імперській політиці русифікації в діяльності молодіжних опозиційних організацій, зокрема «Корпорації».

Метою пропонованої статті є історична реконструкція процесу формування нелегальної молодіжної громадсько-політичної організації київської молоді «Корпорація», а також її діяльність, трансформації.

Значною мірою цього питання торкалися у дослідженнях Б.Тітлінов¹, О.Рафальський², В.Трофимович³, І.Шевченко⁴ та ін. Опублікована також мемуарна література: В.Вержейський⁵, С. Кошутський⁶ тощо. Однак основою для написання статті послужили фонди архіву ЦДІА України у м. Києві (ф.274, оп.1,спр. 2982, спр. 203, 303; фонди Державного архіву Російської Федерації у Москві (ДАРФ): Оп. ДП-ОО, спр. 3417, 3455лВ, 109, 110, 145; оп. ДП-ОО, спр. 108432лВ, 149432лВ та ін.).

Характеризуючи суспільно-політичне становище польської меншини Правобережної України в 90-ті рр. XIX ст., варто зазначити, що вона тоді не створила своєї жодної політичної партії, впливових громадських організацій і рухів, а лише послуговувалася такими структурами, які діяли в польській еміграції країн Західної Європи, Королівстві Польському та західноукраїнських землях, займалася переважно нелегальним поширенням політичної, навчальної, художньої польської літератури та періодики з-за кордону, відкриттям таємних польських шкіл і курсів та просвітництвом. Причиною такого стану були політичні репресії самодержавства, розв'язані проти польського населення регіону після розгрому повстання 1863 р., поразка народництва 1870-х - 80-х рр., в якому активну участь брали поляки⁷.

Розглянемо більш детально період 1890 – 1904 рр., який, в свою чергу має чіткі свої два етапи: 1) 1890-1897 рр., коли поляки взяли активну участь у легальних і конспіративних об'єднаннях, земляцтвах і товариствах, що діяли в Правобережній Україні, й структурувалися в революційному та національно-патріотичному русі; 2) 1898-1904 рр. – період, коли поляки перейшли від пропаганди до практики революційних дій, беручи участь у всеросійських студентських страйках, виступах робітників підприємств, мітингах і демонстраціях трудящих у боротьбі за економічні, соціальні й політичні права і свободу.

Як не парадоксально, але суспільно-політичне життя 90-х рр. XIX – перших років XX ст. перемістилося в середовище польської молоді, що навчалася в університетах та інститутах Києва, Харкова, Одеси, а також у гімназіях та училищах Правобережжя. Студенти та учні-поляки склали у всіх цих навчальних закладах значну кількість, і, щоб захищати свої національні та економічні інтереси, вже традиційно від 1860-х рр. і до початку XX ст. почали створювати свої земляцтва, об'єднання та товариства, які були надто сприйнятливими для революційних ідей і зручними для їх використання різними політичними організаціями і партіями, з яких рекрутувалися до них члени з числа студентів. Фактично польські земляцтва та товариства стали ареною боротьби за вплив на них з боку політичних угруповань, що, зрештою, призводило до поляризації політичних таборів у польській меншині.

Прикладом може служити діяльність у 90-ті рр. XIX – на початку XX ст. у Києві в університеті св. Володимира та політехнічному інституті «Корпорації польських студентів» (нарізні і об'єднаних в одну організацію).

Вперше «Корпорація польських студентів» постала в Київському університеті у 1884 р. на руїнах раніше діючої організації «Спілки польської молоді» (ZMP). «Корпорація» з самого початку була багаточисельною організацією і в 1886 р. нараховувала 140-150 членів, які утворили 14-16 «кіл»

(гуртків) по 8-10 студентів у кожному. Одночасно із загальним зростанням «Корпорації» збільшилася кількість членів радикально налаштованих. Так, у 1886 р. виникло три радикальних «кола» (гуртки), кожне з яких нараховувало понад 30 членів⁸.

Упродовж 1890-1895 рр. «Корпорація» розбудувалась, а її осередки в університеті та політехнічному інституті об'єдналися, створивши «Київську корпорацію польських студентів». Вона заснувала за навчальними, науковими, літературними, культурними інтересами та самопомочі 26 гуртків («кіл»), які незалежно від тематичної спрямованості в суспільно-політичному плані поділилися на так звані «червоних» (радикально налаштованих) і «білих» (поміркованих або консервативних). Зокрема, переважали у той час «червоні», які мали 15 – 18 гуртків, а «білі» – 7 – 10⁹. Такий поділ спричинився тим, що, починаючи з кінця 80-х років XIX ст., у середовищі студентської молоді потрапляють марксистські ідеї та відповідна література, а також польські соціалістичні видання «Przedswit» («Світанок») і «Walka Klas» («Боротьба класів») та ін.¹⁰ Це ще більше загострює протистояння в середині «Корпорації», і остання у 1893-1894 рр. розкололась на два угруповання, одне з яких примкнуло до соціал-демократів, інше – до «Союзу соціалістичної молоді» (ZET). Останній у своїй діяльності надавав перевагу організації маніфестацій, мітингів, а після арештів особливо активних членів, його діяльність припинилась¹¹.

Координувала діяльність гуртків Рада «Корпорації», до складу якої входили голова, секретар, бібліотекар та представники від кожного кола (гуртка), так звані радні. У 1895-1897 рр. головою «Корпорації» був студент – соціал-демократ Казимир Петрусевич, активними її діячами були Мар'ян Гурський, Станіслав Каліновський, до складу ради входили час від часу їх спільники Адам Рабчевський, Юзеф Мошинський, Станіслав Кошутський, Скаржинський та ін.¹² Гуртки подавали Раді програму самоосвіти для своїх членів, яка спрямовувала їх на вивчення економічних і політичних учень, історію соціальних і визвольних рухів XIX ст., теорії Ч. Дарвіна та ін.

Для цього «Корпорація» мала найбільшу з-поміж інших студентських організацій нелегальну бібліотеку, яка налічувала кілька тисяч книг і постійно поповнювалася соціалістичною літературою з-за кордону¹³. Зокрема, за спогадами Ю. Мошинського та В. Вержейського, в їх гуртках впродовж трьох років студенти вивчали утопічний соціалізм, працю К. Маркса «Капітал», польську демократичну думку та визвольний рух.¹⁴ Такий підхід самоосвіти політизував і радикалізував студентську молодь, готував її до революційної діяльності.

Найбільш радикальними були гуртки «червоних», які перебували на позиціях соціал-демократичних або соціалістичних, керовані студентами-поляками Юзефом Гродецьким, Вінцентієм Богущьким, Мар'яном Гурським, Ігнацієм Загурським, Юзефом Мошинським, Вітольдом Заблоцьким (всі вони стали на початку XX ст. діяльними членами РСДРП, виступали за союз трудящих усіх національностей у боротьбі проти самодержавства, за революційну роботу серед робітників і селян й вважали другорядним питанням відновлення незалежної Польщі)¹⁵. На чолі «білих» гуртків були Стефан Лукашевич, Юліан Шиманський, Міхал Волосевич, Владислав Мех та інші, які пропагували ідею, насамперед, відродження Польщі і підтримки польського визвольного руху, захисту інтересів польської меншини¹⁶. У цьому плані вони були близькі до програмних вимог Польської партії соціалістичної (ППС), в яких ставилася мета відновлення «самостійної демократичної республіки Польща» та поширення діяльності ППС «у провінції раніше зв'язаних з Річчю Посполитою»¹⁷, і контактували з нею. Досить слабкі позиції були в «Корпорації» партії Соціал-демократія Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ).

На межі XIX-XX ст. у «Корпорації» посилювалася боротьба за вплив на неї між РСДРП, ППС і СДКПіЛ¹⁸. З 1895 р. радикальне крило «Корпорації» посилала молодь, вислана з Варшавського університету до Києва за участь у маніфестації 17 квітня 1894 р у зв'язку із 100-річчям повстання в Польщі під проводом Т. Костюшка, яку організував Ян Кілінський. Ця група в Києві нараховувала 20 осіб, яких називали «кілінчиками»¹⁹.

Загалом у 1890-ті роки в «Корпорації» переважали ліворадикальні сили.

Молодь, яка входила в «червоні кола», була переважно з литовських і білоруських губерній, частково з Поділля та Волині. Вони були вихідцями з чиновницьких сімей, дрібної шляхти і управителів. Членами «білих кіл» були студенти – вихідці здебільшого з Поділля, Волині та Київщини, головним чином, з багатой шляхти та заможної інтелігенції польської меншини. Гуртки «білих» у 1890-ті рр. – на початку ХХ ст. підтримувалися і спонсорувалися консервативним табором польської меншини Правобережної України, який прагнув усунути молодь від революційних процесів і залучити до польських визвольних змагань²⁰. Цим, зокрема, займався київський фабрикант Анджейовський, який заснував і фінансував таємні польські школи для робітників і ремісників, де викладали особи близькі до ППС, матеріально допомагав польським гурткам «Корпорації», влаштовував польські вечори, раути, лотереї, які накопичували кошти для такої діяльності²¹.

Київська «Корпорація» підтримувала постійні зв'язки із польськими земляцтвами і товариствами інших вишів України, Литви та Росії, посилала своїх представників на з'їзди польських студентських організацій 1897 р. у Вільно, 1898 р. – у Харкові, заснувала гуртки (кола) самоосвіти серед польської учнівської молоді гімназій Києва, Білої Церкви, Житомира, Кам'янця-Подільського, Немирова²². Зокрема, у 1893 р. утворився таємний польський гурток у Білоцерківській гімназії, який створив її випускник, діяч київської «Корпорації» Костянтин Пересвіт-Солтан, а в наступному році очолив учень VIII класу Богдан Скаржинський. Його брат Любомир Скаржинський – студент Київського університету і подвижник «Корпорації» допоміг скласти статут, програму, структуру діяльності гуртка, який складався з поляків-гімназистів V-VIII класів (у кожному класі свій окремий гурток), мав спільні бібліотеку польської літератури та касу. Наприклад, Б. Скаржинський, крім загального керівництва, очолював гуртки VIII і V класів, Генрик Чирський – гурток VII, Іван Вилежинський – гурток VI класів. Гуртківці збиралися на свої засідання в квартирі учня VIII класу Кизимира Шуляковського, на яких займалися політичною самоосвітою і планували свою діяльність²³. У вересні 1894 р. Б. Скаржинський був заарештований жандармами і дав свідчення про гурток, після чого каючись «за зраду», застрелився²⁴. Значення цього гуртка, який вивчав революційну літературу, полягає в тому, що його члени К. Шуляковський, І. Вилежинський, Г. Чирський, брати Людомир і Ярослав Скаржинські, закінчивши цю гімназію, з середини 1890-х рр. – до початку ХХ ст. стали значними діячами у Києві польської «Корпорації» та соціал-демократичного руху.

Внаслідок цього в 1899 р. у Києві, в будинку Локінських, відбувся з'їзд делегатів від польської молоді середніх навчальних закладів Умані, Немирова, Білої Церкви, Житомира та інших міст, який утворив учнівську організацію, яка працювала на статутних засадах «Корпорації»²⁵.

Важливою подією в житті «Корпорації» стало її входження в утворений восени 1894 р. у Києві «Союз об'єднаних земляцтв та організацій». Це був нелегальний союз, що об'єднував 22 земляцтва і національні групи: українську і польську. Керівним органом Союзу була Союзна Рада під конспіративною назвою «Семен Семенович». Союз об'єднав майже 1000 студентів вишів міста, в складі якого активно діяла «Корпорація» як польський гурток (коло). Першим керівником Союзу був В. Крохмаль²⁶.

Крім матеріальної взаємодопомоги своїм членам, Союзна рада багато уваги приділяла об'єднанню зусиль студентів усіх національностей у боротьбі за свої права, займалася організацією та керівництвом масових студентських виступів академічного, а згодом і політичного характеру. Утворення Союзів об'єднаних земляцтв та організацій у вишах Петербурга, Києва, Харкова, Одеси значною мірою сприяли розвитку і зміцненню міжнаціональних зв'язків студентства, подоланню етнічних перешкод та сформуванню спільних інтересів в умовах поглиблення революційної ситуації в країні на межі XIX-XX ст. Союзні Ради перебували в авангарді боротьби студентської молоді вишів аж до повної політичної диференціації в її середовищі і припинили своє існування напередодні революції 1905 – 1907 рр.²⁷

З 1890 – 1891 рр. поза «Корпорацією польських студентів» утворилася радикальна група, яка набрала виразно соціалістичного характеру. До її складу ввійшли студенти та випускники вишів Королівства Польського, Литви, Росії та України, які перебували в Києві, зокрема С. Нарутович, Я. Хмелевський, Е. Сонгайло, Й. Пересвіт-Солтан, А. Заремба та ін. Вони заснували в місті перші кола (гуртки) «Союзу польської молоді» (ZMP) (ініціатор Ян Харусевич) та гуртки «Союзу молоді соціалістичної» (ZET), які мали зв'язки з Варшавою, Вільно і отримували звіди

нелегальну літературу. Однак дискусії, призвели до розколу в революційному русі Польщі і утворенню у 1893-1894 рр. двох окремих організацій «Соціал-демократична партія Королівства Польського і Литви» (СДКПіЛ) та «Партія польська соціалістична» (ППС). Відповідно у цей же час спалахнули суперечки у Правобережній Україні щодо визначення належності в соціалістичному русі – соціал-демократичного та соціал-патріотичного. Внаслідок київський гурток «Союз молоді польської» (ЗМР) розпався²⁸. З початку 1894 р. у Києві існувало два соціалістичних угруповання. Перше («Народний гурток» («Kolo ludowe»)) на чолі з Й. Солтаном і медиками Л. Левковичем та Г. Сарцевичем, орієнтувалося на ППС²⁹. Друге, очолюване спочатку Станіславом Бахніцьким, а згодом Вінцентієм Богуцьким і студентом права Казимієм Петрусевичем, стало називатися «Польською соціал-демократичною групою» і прийняло програму, редаговану Р. Люксембург³⁰. Активними членами цієї групи були Людвик Наркевич, Петро Полонський, Юзеф Цвирко-Годицький, Мар'ян Гурський, Юзеф Мошинський, а також вислані з Королівства Польського у 1895 р. так звані «кілінчики» Станіслав Кошутський, Станіслав Вжоск, Єлена і Евеліна Богуцькі, Єлена Маньковська та ін.³¹. Група відіграла важливу роль у розвитку соціал-демократичного руху не тільки в Києві, а й губерніях Правобережжя, також у Катеринославі й інших містах Півдня України. Зокрема, теоретик та ідеолог цієї групи К. Петрусевич, який домігся внести до програми діяльності право входити до її складу соціал-демократів без різниці національностей, був делегатом 1-го з'їзду РСДРП у Мінську (1898 р.), Л. Скаржинський, М. Гурський цього ж року, а пізніше Юзеф Мошинський та інші увійшли до складу Київського комітету РСДРП. Саме арештований М. Гурський був одним з організаторів відомої втечі 11-ти «іскрівців» з Лук'янівської тюрми у 1902 році³².

Разом з тим у середині 1890-х рр. програма ППС не була прийнята офіційно київською польською соціалістичною групою і не була безпосередньо підпорядкована Центральному комітету ППС. Коли ж член ППС Г. Сарцевич вніс пропозицію підпорядкувати групу партійній дисципліні і оголосити її партійною організацією, відбувся формальний розрив. Сарцевич на знак протесту вийшов з групи і залишив Київ й багато років очолював місцеву ППС у Білостоці³³.

З середини 1890-х років представники гуртків «Корпорації», які були на соціал-демократичних позиціях, а також такі, які існували поза нею, перейшли в площину практичної діяльності серед робітників і ремісників Києва. У 1893-1895 рр. ними були створені перші соціал-демократичні гуртки в залізничному депо (гурток Яна Килянського), на Південно-російському заводі, підприємствах Анджеєвського, Шиманського, в трамвайних майстернях та ін. У цих гуртках, які сприяли розвитку самоосвіти робітників на революційних засадах, спільно працювали і набували досвіду партійної роботи соціал-демократи українці, росіяни, поляки та інших національностей, для яких етнічна приналежність кожного не мала принципового значення в їх політичній діяльності. З-поміж них пройшли революційне загартування поляки Едуард Плетат, Франц Полякевич, Казимір Петрусевич, Мар'ян Гурський, Анатолій Вержбицький, Ян Пшиборовський та ін.³⁴

Важливим кроком у подоланні «консервативізму гуртківщини», в консолідації соціал-демократичного руху стало створення в березні-квітні 1897 року на базі об'єднання груп російської «Робітнича справа», польської соціал-демократичної і осередку ППС нової організації «Київський союз за визволення робітничого класу в Росії». Цьому сприяв той факт, що, за висловом сучасників подій, «робітники і члени всіх трьох інтелігентських груп зустрічалися між собою досить часто. Між російською і польською соціал-демократичними групами з самого початку не було розходжень. Тому члени польської соціал-демократичної групи називалися «союзниками». Група польських соціалістів (ППС) під впливом соціал-демократичної пропаганди останніх двох груп перетворилася в соціал-демократичну»³⁵.

«Київський союз боротьби» розбудував свої осередки, посилив видання і поширення революційних прокламацій, листівок, літератури, очолив страйки на підприємствах та роботу серед студентів вишів Києва і взяв участь у заснуванні 1898 року партії РСДРП³⁶. Чимало соціал-демократів з числа членів польської «Корпорації» поповнили лави цієї інституції. До складу виконавчого комітету організації увійшли поляки Адам Рабчевський, Вінцентій Богуцький та Петро Полонський. Активними діячами її стали Казимир Петрусевич, Едуард Плетат, Юзеф Мошинський, Мар'ян Гурський, Казимир Шуляковський, Вікентій Дрелінг, Є. Чарномська та ін.³⁷. Мало того, у зв'язку з арештами наприкінці 1897 р. К. Петрусевич і М. Гурський змушені були вибути з

Києва до Катеринослава, де взяли активну участь у заснуванні робітничих гуртків та створенні «Катеринославського союзу боротьби за визволення робітничого класу в Росії»³⁸.

Діяльність «Київського союзу боротьби» та його осередків привернула увагу жандармських структур, яким вдалося провести масові репресії та припинити його існування. Зокрема, впродовж 1898 і 1899 рр. були проведені масові обшуки і арешти, здійснені слідчі дії проти понад 200 учасників революційного руху і, насамперед, «Київського союзу боротьби», серед яких було 36 поляків-католиків (12 студентів університету – членів «Корпорації», решта службовці, робітники)³⁹. Жандарми виявили бібліотеку організації, яка налічувала 1049 назв революційної літератури, в тому числі 64 польською мовою, а на квартирі К. Чарномської і П. Полонського – 1794 книг, брошур і прокламацій, що поширювалися по Україні та Києві, з яких 214 політичних видань та 70 відозв польською мовою⁴⁰. До суду було притягнуто 142 особи у справі «Київського союзу боротьби». 2 березня 1900 р. імператор Микола II затвердив судові вироки, за якими 105 осіб були піддані різним адміністративним покаранням (заслання або в'язниці на різні строки, під нагляд поліції), 35 осіб – виправдано за недоведеністю⁴¹. Статистика притягнутих до суду свідчить, що 108 осіб були чоловіки, а 32 – жінки, з них 119 осіб мали вік до 20-ти – 30 років, представники інтелігенції — 63, робітничих професій – 67, ремісничих – 10. За національною ознакою: росіяни – 24, українці – 13, євреї – 71, поляки – 22, литовці – 5 осіб. З-поміж 22 осіб поляків 8 належали до інтелігенції (вчителі, чиновники тощо), 14 осіб були студентами вишів Києва, більшість яких були членами польської «Корпорації»⁵⁰. За вироком суду найбільш діяльних членів «Київського союзу боротьби» з числа поляків було заслано на 3-4 роки під нагляд поліції у Вологодську губернію, зокрема, Казимира Петрусевича, Адама Рабчевського, Леопольда Залівського, Бориса Шена, Казимира Шуляковського, Петра Полонського та інших, ув'язнено на 6 місяців Вацлава Климовича, віддано під відкритий нагляд поліції за місцем проживання Анатолія Вержбицького, Романа Маєвського, Едуарда Плетата та 10 інших поляків⁴². Всі названі поляки брали активну участь у соціалістичних гуртках «Корпорації» та соціал-демократичних осередках поза неї переважно з 1893 р. і, зрештою, сформувалися як професійні революціонери.

Загалом, оцінюючи внесок поляків у революційний рух у Києві в 1890-ті - до 1904 рр., відомий його діяч Ю. Мошинський у своїх спогадах навів понад 20 прізвищ приналежних осіб до осередків ППС та майже 50 – пов'язаних з соціал-демократією⁴³. Репресивні дії щодо названих осіб поляків за їх участь у революційному русі на 90 відсотків підтверджуються документами Департаменту поліції, жандармських і охоронних управлінь⁴⁴.

У 1901-1904 рр. київська «Корпорація» об'єднувала пересічно 12 гуртків («кіл»), частина з яких перебувала під впливом ППС і була зорієнтована на національно-патріотичну діяльність у польському визвольному русі. Інші гуртки залишалися на соціал-демократичних позиціях РСДРП або СДКПІЛ. До таких належали гуртки Вітольда Заблоцького, Тадеуша Згурського, Войцеха Свентославського, Вітольда Вержейського та ін.⁴⁵

Ідейна боротьба в середині «Корпорації» загострилася у перші роки ХХ ст. Польську меншину, членів «білих» кіл і навіть радикалів, пов'язаних з ППС, не влаштовували марксистські погляди «червоних», і вони намагалися відвернути польських студентів з революційного шляху. Непримиренність політичних позицій цих таборів призвела до того, що в 1900 р. у «Корпорації» відбувся серйозний розкол. З її лав вийшли ті студенти київських ВНЗ, які були не згодні з ідейно-політичними засадами організації, прагнули ізолювати себе від російського та українського визвольних рухів й присвятити себе боротьбі за незалежну Польщу, заснували нове молодіжне об'єднання під назвою «Полонія» («Polonia»), яке розбудувалося і в своєму розвитку проіснувало до 1919 р.⁴⁶ Її засновником та ідеологом став колишній діяч «Корпорації» Станіслав Зелінський. З самого початку «Полонія» перейшла на радикально-націоналістичні позиції і знаходилася під впливом ППС й порвала з соціал-демократичним рухом⁴⁷. З цього часу розпочалося суперництво між «Корпорацією» та «Полонією», яке роз'єднало студентів-поляків на ворожі табори і послабило студентський рух.

На межі ХІХ-ХХ ст. жандармські органи виявили в Правобережній Україні низку таємних гуртків та організацій переважно з-поміж польської молоді навчальних закладів (у гімназіях Білої Церкви, Немирова, Кам'янка-Подільського та ін.)⁴⁸, які ставили головною мету брати участь у боротьбі за незалежність Польщі і залучити до неї місцеве польське населення, віруючих католиків і водночас нічого не мали спільного з революційним рухом.

Зокрема, значну стурбованість у поліцейських органів Петербурга, Києва і Житомира викликало утворення у 1-й Житомирській гімназії в 1897 р. таємного товариства «Маніфест польського національного правління». Початки його заснування сягають у 1894 рік і належали тоді учневі VI класу Едуарду Яніцькому, поляку-католику, сину волинського поміщика, та однокласнику Станіславу Подвишинському, сину управителя маєтку, обидва до цього навчалися в Немирівській гімназії і там брали участь у польському гуртку⁴⁹. Майже три роки товариство в Житомирській гімназії перебувало на стезі становлення і носило умовну назву «Патріотичне товариство»⁵⁰. Зрештою, з весни 1897 р. учасники стали серйозно розробляти плани, статут, програму товариства, засоби конспірації, накопичення коштів (щомісячний внесок 25 коп. й ін.), придбання гектографа, фарби і паперу для друкування видань відозв і газети. У серпні цього ж року, залучивши в свої лави до 40 поляків-гімназистів VI–VIII класів, воно заявило про себе як товариство «Маніфест польського національного правління», яке для конспірації нібито перебувало у Литві, а в Житомирі – існувало лише його відділення, і приступило до активної діяльності. Було створено «Польське національне правління (уряд)», до складу його ввійшли обрані на засіданні гуртківців: начальник – уже учень VIII класу Едуард Яніцький, віце-начальник – С. Подвишинський, воєнначальник – Станіслав Янковський, секретар – Ісідор Сладкий, члени – Броніслав Войнарович, Януш Калицький, Ігнацій Бур'янський. Усі члени товариства для конспірації взяли для себе псевдоніми (Е.Яніцький (Роля), С. Янковський (Іеремія) тощо). Кожний, хто вступав у товариство, приймав присягу на зборах, які відбувалися на квартирах С. Янковського і С. Подвишинського, отримував віддруковане посвідчення⁵¹.

Свою діяльність товариство розпочало з роздрукування гектографом на квартирі С. Подвишинського 150 примірників польського мовою програми-відозви «Маніфест польського національного правління» та видання першого числа журналу «Niepodleglosc» («Незалежність»). У зверненні до польського суспільства в «Маніфесті», створеним С. Янковським, під девізом «Польща пала від анархії, сильним урядом вона повинна знову повстати!», пропагувалося чинити опір Російській імперії проти денационалізації поляків (ліквідації польської мови і національності), турбуватися про підняття польського патріотичного духу, готувати нове повстання для утвердження політичної незалежності Польщі (відновити Річ Посполиту) і повернення до її складу краю (Правобережної України). Зрештою, оголошувалося про створення Польського національного уряду і обов'язок усіх поляків виконувати його рішення, які «зможуть забезпечити успіх у боротьбі з сучасним урядом (самодержавством)». Разом з тим, у «Маніфесті» заявлялося, що «Національний уряд не є революційною установою, не думає в цей час ні про які перевороти, хоча відновлення політичної незалежності Польщі і є його головною метою»⁵².

«Маніфест» датувався 29/17 листопада 1897 р., тобто річницею початку польського повстання 1830 – 1831 рр., був підписаний начальником і секретарем «уряду»⁵³. Журнал «Незалежність» деталізував програмні засади товариства. Автори Е. Яніцький, С. Подвишинський, Б. Войнарович помістили статті «Перебування царя у Варшаві», «Пам'ятники Міцкевичу і Муравйову» та інші, описували становище польської меншини в Україні під царатом, форми боротьби з ним за свободу, закликали вивчати військову справу та ін.⁵⁴

Видрукувавши тираж «Маніфесту» і проспект журналу «Незалежність», члени товариства в середині листопада 1897 р. стали розсилати їх у конвертах

з поштових відділень Житомира, Бердичева і Козятина відомим польським діячам, ксьондзам костелів, друзям студентам і знайомим. Усього було відправлено понад 30 конвертів. Зокрема, 19 листопада 1897 р. лист з відозвою і проспектом журналу отримали настоятелі костелів у м. Замості Люблінської, м. Августові Сувалкської губернії, Меджибожі Летичівського повіту Подільської губернії, лікар м. Старокостянтинова Волинської губернії І.Кох, студент Новоросійського університету Богуцький та ін.⁵⁵

Про ці листи одразу ж дізналися жандармські управління і швидко виявили адресантів, що призвело до розгрому товариства. Арешти розпочалися 29 – 30 листопада 1897 р. Крім членів товариства, до слідства були притягнуті студенти Київського університету – діячі «Корпорації» Шимон Омецинський, Сігізмунд Войнарович (брат Б. Войнаровича), Ігнацій Загурський, Микола Яніцький та інші. Хоча їх зв'язок з товариством не був доведений, проте наводить на думку, що воно мало контакти і наставництво з боку «Корпорації». Після слідства всі члени товариства, які мали вік до 17 років, були віддані під нагляд поліції, а Е. Яніцький (18 років), відбув ув'язнення в тюрмі⁵⁶.

Поява таких таємних товариств свідчила, що в польській меншині Правобережної України з 1890-х років досить активно зростали політичні сили, які підтримували польський визвольний рух, але, на жаль, на ідеологічних традиціях відновлення Речі Посполитої в кордонах 1772 р., що суперечило національним інтересам українського народу. Водночас у середовищі місцевого польського населення, особливо молоді, в цей період формувалася табір, що належав до лівіці, який взяв участь у революційному процесі й на перше місце ставив інтереси боротьби проти російського самодержавства за економічні, соціальні, політичні права і свободи трудящих імперії, зокрема в Україні та Польщі.

Як приклад, радикально налаштовані члени польської студентської «Корпорації» та поза нею учасники революційних організацій не тільки займалися політичною самоосвітою, пропагандою серед трудящих Києва і регіонів соціалістичних та опозиційних до самодержавства ідей, але й активно залучалися до проведення акцій протесту, мітингів, страйків у вишах і на підприємствах та інших дієвих форм боротьби з існуючим режимом. Перш за все, більшість членів «Корпорації» взяли активну участь у ході першого (1899 р.), другого (1901 р.), третього (1902 р.) Всеросійських студентських страйків у Києві, Харкові, Одесі та інших своїх виступів в університетах⁵⁷. У відповідь київська влада заарештувала і вислала з міста 255 студентів «головних агітаторів» першого Всеросійського страйку. 7 грудня 1900 р. у Київському університеті відбувся багатолюдний мітинг студентів на підтримку організації участі молоді в другому Всеросійському страйку студентів. 406 студентів – учасників мітингу були занесені до списків поліції. З них за вироком царського суду наприкінці 1900 р. 183 студенти Київського університету були віддані в солдати терміном від одного до трьох років, 217 студентів відбули ув'язнення карцером, зазнали інших адміністративних покарань (відчислення з вишу, вислання, взяття під нагляд поліції)⁵⁸. Серед організаторів студентських заворушень 1899 – 1900 рр. були керівники польської «Корпорації» Л. Скаржинський, І. Вилежинський, В. Мех, С. Завадський та ін. У складі 183-х репресованих студентів були відраховані з університету поляки Я. Вилежинський, В. Вітковський, А. Мінкевич, Ю. Почентковський та інші, яких після кількох місяців в'язниці було відправлено на військову службу солдатами на Кавказ на три роки⁵⁹.

В лютому 1901 р. у відповідь на віддання в солдати 183-х студентів страйкувало в Російській імперії понад 30 тисяч студентів демократичного спрямування різних національностей 35-ти з 38-ми вишів під гаслами боротьби з царським самодержавством. 11 березня 1901 р. Київський комітет РСДРП організував у місті грандіозну революційну демонстрацію у кількості 15 тисяч осіб мешканців (робітники, службовці тощо) та студентів, яка пройшла по Хрещатику, Фундуклеївській і Володимирській вулицях, солідаризуючись з іншими протестами проти репресій студентів, під червоними прапорами і гаслами «Геть самодержавство!». Демонстрантів не змогли розігнати ні побиття поліцейськими, ні арешти⁶⁰. З-поміж організаторів цієї першої у Києві масової демонстрації під червоними знаменами були також діячі «Корпорації» Адам Рабчевський, Сігізмунд Скібчинський, Олександр Шиманський, Святослав Завадський, Северин Волосевич та інші, які належали складу місцевого Комітету РСДРП⁶¹.

26 березня 1903 р. у Київському університеті відбулися збори, організовані «Союзною радою об'єднаних земляцтв і організацій», на які з'явилося до 1200 студентів. Було ухвалено резолюцію: «Студентство вважає себе нерозривно зв'язаним з революційним рухом, висловлює протест існуючому монархічному ладу...» Кульмінацією студентської боротьби за свої права стали людні збори 3 листопада 1903 р. у Київському університеті (понад 700 осіб) та Політехнічному інституті (понад 500), серед організаторів яких були студенти-поляки Сігізмунд Стефанович (університет) та Микола Дашкевич (політех). Студенти солідаризувалися з студентами Гомеля, які за участь у протестах були побиті і арештовані поліцією. Після невдалих спроб розігнати київське зібрання втручанням ректорів, попечителя учбового округу і поліції, студенти колоною пройшли по вулиці з піснею «Вічна пам'ять» та гаслами «Геть самодержавство!», «Геть поліцію» і розійшлися⁶².

Підсумовуючи участь поляків у революційному русі напередодні революції 1905 р., наведемо приклад того, що в 1903 р. у Лук'янівській тюрмі м. Києва утримувалося 146 політичних в'язнів, у тому числі 15 осіб польської національності. Серед них: слюсарі Е. Плетат, Б. Хордоновський, токарь А. Кознячковський, чоботар К. Ольшевський, студент С. Верцинський, лікар Г. Радковський, гімназист Г. Селіцький та ін.⁶³ Ці в'язні були репресовані за участь у боротьбі за політичні, соціальні і економічні права трудящих без різниці національностей.

Таким чином польська меншина не могла стояти осторонь від суспільно-політичних та революційних процесів, які відбувалися в досліджуваній період у Російській імперії, зокрема в Правобережній Україні та Королівстві Польському. Не маючи змоги легально реалізувати свої ідейно-політичні дії, позиції, погляди, які структуризували місцеве польське населення, його табори та угруповання взяли участь у діяльності існуючих, створенні нових, у тому числі власних, конспіративних організацій, товариств, партій різного ідеологічного спрямування. Під впливом наростаючої з початку 90-х рр. XX ст. соціально-економічної та політичної кризи в імперії, поширення марксизму, розвитку українського і польського визвольних рухів представники трудящих та прогресивної інтелігенції, особливо студентської та учнівської молоді польської меншини Правобережжя взяли активну участь у розбудові соціалістичного та соціал-демократичного руху в регіоні, в своїх об'єднаннях, земляцтвах та корпораціях утворили так званий табір «червоних» - опору лівих революційних сил, які стояли на позиціях спільної боротьби з іншими національностями українського народу проти російського самодержавства, за економічні, соціальні, політичні права і свободи.

Натомість консервативні кола польської меншини сформували табір «білих» (правиці), який прагнув звести боротьбу проти царизму до ізоляції поляків від загального революційного руху і звести її лише до вирішення завдань боротьби за незалежність Польщі. Цей табір був живильною силою для діяльності Польської соціалістичної партії (ППС) та інших загальнопольських і місцевих національно-патріотичних організацій. Сама ж верхівка польської громади, щоб зберегти свої станови і економічні привілеї та позиції, була схильна до угодовства з російським самодержавством.

¹ Титлинов Б.В., *Молодежь и революция. Из истории революционного движения среди учащейся молодежи духовных и средних учебных заведений. 1860 – 1905 гг.* [Youth and Revolution. From the History of the Revolutionary Movement Among Students of Spiritual and Secondary Educational Institutions. 1860 – 1905], Ленинград, Госиздат, 1925, 166 с.

² Рафальський О.А., *Студентська молодь різних національностей в революційному русі на Україні (кінець XIX – поч. XX ст.)* [Student Youth of Different Nationalities in the Revolutionary Movement in Ukraine (end of the XIX – early XX centuries)], in «Вісник Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. Історичні науки», Київ, 1990, Вип. 32, с. 36-41.

³ Трохимович В., *Київська група польських соціалістів наприкінці XIX ст.* [Kyiv Group of Polish Socialists at the End of the XIX cent.], in «Україна-Польща: 36. наук. праць», Київ, 1993, с. 151-153.

⁴ Шевченко І.І., *З історії соціал-демократичних організацій на Україні (Київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу)* [From the History of the Social-Democratic Organizations in Ukraine (Kyiv Union for the Liberation of the Working Class)], Київ, КДУ, 1956, 155 с.

⁵ Wierzejski W.K., *Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920)*, in «Niepodległość», Warszawa, 1939, T. XIX, Zesz. 3, s. 418-470.

⁶ Koszutski St., *Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersyteckich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881 – 1900)*, Warszawa, 1928, 160 s.

⁷ Sliwowska W., *Udział polaków w rewolucyjnym ruchu narodnickim lat siedemdziesiątych XIX w. w Rosji*, in «Z dziejów współpracy rewolucyjnej polaków i rosjan w 2 pol. XIX w.», Wrocław, 1956, s. 225-261.

⁸ Tabis J., *Polskie rewolucyjne organizacje studenckie na uniwersytecie Kijowskim w XIX wieku*, Kraków; Kijów, 1969, s. 51-52.

⁹ Tabis J., *Polskie rewolucyjne organizacje studenckie na uniwersytecie Kijowskim w XIX wieku*, s. 53.

¹⁰ Demczenko M.W., *Działalność rewolucyjna polskich socjaldemokratów w Kijowie w latach dziewięćdziesiątych XIX w.*, in «Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagellońskiego. Prace historyczne», Kraków, 1975, T. 416, Zesz. 54, s. 94; Юрченко О.Т., Демченко М.В., *Поширення марксизму і соціал-демократичні організації на Україні (80 – 90-і рр. XIX ст.)* [The Spread of Marxism and Social-Democratic Organizations in Ukraine (80 – 90s of the XIX cent.)], Київ, Політвидав України, 1983.

¹¹ Мошинский И.Н. (Юзеф Конарский), *На путях к первому съезду РСДРП* [On the Way to the First Congress of the RSDRP], Москва, Изд-во Политкаторжан, 1928, с. 47-48; Talko-Hrincewicz J., *Ostatni z dawnych lekarzy kresowskich Jozef Rolle / dr Antoni J. w setną rocznicę jego urodzin (1830 – 1894)*, in «Pamiętnik Wileńskiego towarzystwa lekarskiego», Wilno, 1930, nr. 3, 4, 5.

¹² Koszutski St., *Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersyteckich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881 – 1900)*, s. 116.

- ¹³ Swiderska W., *Polska Macierz Polska na Podolu*, in «Пamięтник Kijowski», Т. III, Londyn, 1966, s. 89-90.
- ¹⁴ Мошинский И.Н. (Юзеф Конарский), *На путях к первому съезду РСДРП*, с. 75.
- ¹⁵ Wierzejski W.K., *Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920)*, s. 339-440; Гирич І., *Вячеслав Липинський у довоєнний час (у світлі листування з культурними діячами України)* [Vyacheslav Lyapunskyi in Pre-war Time (in the Light of Correspondence With Cultural Figures of Ukraine)], in «Вячеслав Липинський: історико-політико-логічна спадщина і сучасна Україна», Київ; Філадельфія, 1994, с. 144-145.
- ¹⁶ Wierzejski W.K., *Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920)*, s. 339-440.
- ¹⁷ *Обзор важнейших дознаний, производившихся в жандармских управлениях по государственным преступлениям за 1894 г.* [Overview of the Most Important Inquiries, Made in the Gendarme Departments on State Crimes in 1894], СПб., 1895, с. 145-146.
- ¹⁸ Wierzejski W.K., *Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920)*, s. 448.
- ¹⁹ Koszutski St., *Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersyteckich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881 – 1900)*, s. 38.
- ²⁰ Koszutski St., *Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersyteckich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881 – 1900)*, s. 120-122.
- ²¹ Мошинский И.Н. (Юзеф Конарский), *На путях к первому съезду РСДРП*, с. 96.
- ²² Wierzejski W.K., *Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920)*, s. 427.
- ²³ ЦДІА України, ф. 274, оп. 1, спр. 354. Дізнання по звинуваченню учнів Білоцерківської гімназії Скаржинського Б.С., Перського Г.С. та ін. осіб в організації польського гуртка. 30.09.1984 – 14.11.1898 рр., арк. 70-73.
- ²⁴ ЦДІА України, ф. 274, оп. 1, спр. 354. Дізнання по звинуваченню учнів Білоцерківської гімназії Скаржинського Б.С., Перського Г.С. та ін. осіб в організації польського гуртка. 30.09.1984 – 14.11.1898 рр., арк. 73-74.
- ²⁵ Wierzejski W.K., *Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920)*, s. 447.
- ²⁶ Рафальський О.А., *Студентська молодь різних національностей в революційному русі на Україні (кінець XIX – поч. XX ст.)*, с. 36-41.
- ²⁷ Рафальський О.А., *Студентська молодь різних національностей в революційному русі на Україні (кінець XIX – поч. XX ст.)*, с. 37-40.
- ²⁸ Łukawski Z., *Polacy w rosyjskim ruchu socjaldemokratycznym w latach 1883 – 1893*, Kraków, 1970, s. 75; Demczenko M.W., *Działalność rewolucyjna polskich socjaldemokratów w Kijowie w latach dziewięćdziesiątych XIX w.*, s. 94.
- ²⁹ Koszutski St., *Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersyteckich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881 – 1900)*, s. 15-25; Żółkiewski J., *Polacy w Instytucie Politechnicznym 1898 – 1919*, in «Przegląd Historyczno-Oświatowy», 1991, Nr. 3-4, s. 31.
- ³⁰ Мошинский И.Н. (Юзеф Конарский), *На путях к первому съезду РСДРП*, с. 50-52.
- ³¹ Kancewicz J., *Polska partia socjalistyczna w latach 1892 – 1896*, Warszawa, PWN, 1984, s. 126; Zasztowt L., *Polski szkolki ludowe na Ukrainie w latach 1905 – 1914*, in «Biblioteka Jagellońska-Kraków», 1991, s. 115.
- ³² Мошинский И.Н. (Юз. Конарский), *Побег одиннадцати «Искровцев»* [Escape of Eleven «Iskrovetses»], Москва, 1931, 44 с.; Петренко А., *Побег из Киевской тюрьмы 10 искровцев и одного с.-р. в 1902 г.* [Escape From Kiev Prison of 10 Iskrovetses and one s.-r. in 1902], in «Каторга и ссылка. Историко-рев. Вестник», Москва, 1925, с. 190-205.
- ³³ Łukawski Z., *Polacy w rosyjskim ruchu rewolucyjnym (1883 – 1898)*, in «Polska-ZSRR. Internacjonalistyczna współpraca – historia i współczesność», Warszawa, 1977, Т. 1, s. 71-72.
- ³⁴ Мошинский И.Н. (Юзеф Конарский), *На путях к первому съезду РСДРП*, с. 99.
- ³⁵ Шевченко І.І., *З історії соціал-демократичних організацій на Україні (Київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу)*, с. 51.
- ³⁶ *Обзор важнейших дознаний, производившихся в жандармских управлениях по государственным преступлениям за 1897 г.* [Overview of the Most Important Inquiries, Made in the Gendarme Departments on State Crimes in 1897], СПб., 1902, с. 94-96.
- ³⁷ Шевченко І.І., *З історії соціал-демократичних організацій на Україні (Київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу)*, с. 99; Żeberek G., *Początki ruchu socjal-demokratycznego w Kijowie w latach 1889 – 1903*, Kraków, 1981, s. 89.
- ³⁸ *Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения* [The Memorial Book of Podolsk Province in 1911. Address-Calendar and Statistical Reference Information], Каменец-Подольск, Тип. Под. губ. правл., 1911, с. 100-101.
- ³⁹ *Обзоры важнейших дознаний, производившихся в жандармских управлениях по государственным преступлениям за 1892 и 1893 гг.* [Overviews of the Most Important Inquiries, Made in the Gendarme Departments on State Crimes in 1892 and 1893], СПб., 1895, с. 210-220.

⁴⁰ Шевченко І.І., *З історії соціал-демократичних організацій на Україні (Київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу»),* с. 148-152.

⁴¹ *Путь революции. Социал-демократическое движение в Киеве (90-е годы): Сб. первый* [The Path of Revolution. Social-Democratic Movement in Kiev (90s): Coll. the First], Киев, Изд. Киев. губбюро истпарта, 1923, с. 105-107.

⁴² *Путь революции. Социал-демократическое движение в Киеве (90-е годы): Сб. первый,* с. 105-108.

⁴³ Мошинский И.Н (Юзеф Конарский), *На путях к первому съезду РСДРП,* с. 201-208.

⁴⁴ *Обзоры важнейших дознаний, производившихся в жандармских управлениях по государственным преступлениям за 1892 и 1893 гг.,* с. 311.

⁴⁵ Wierzejski W.K., *Fragments z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920),* s. 451.

⁴⁶ Karbowski A., *Młodzież polska akademicka za granicą (1795 – 1910),* Kraków, 1910, s. 104.

⁴⁷ Wierzejski W.K., *Fragments z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920),* s. 453-454, 467.

⁴⁸ ЦДІА України, ф. 274, оп 1, спр. 354. Дізнання по звинуваченню учнів Білоцерківської гімназії Скаржинського Б.С., Перського Г.С. та ін. осіб в організації польського гуртка. 30.09.1984 – 14.11.1898 рр., арк. 70-74.

⁴⁹ ЦДІА України, ф. 442, оп. 625, спр. 427. Справа про розпорядження міністра землеробства і державного майна про скасування обов'язкового продажу маєтків, які належали особам польського походження, причетних до повстання 1863 р., 1895 р., арк. 2-3.

⁵⁰ ЦДІА України, ф. 317, оп. 1, спр. 1433. Справа про звинувачення учнів Житомирської гімназії Яніцького Е., Подвишинського С. та ін. у приналежності до польського нелегального товариства «Польське національне правління», 1897 р., арк. 53.

⁵¹ *Обзор важнейших дознаний, производившихся в жандармских управлениях по государственным преступлениям за 1897 г.,* с. 111, 162.

⁵² Держархів Хмельницької області, ф. 228, оп. 1, спр. 6944. Про спостереження за появою прокламацій і польського революційного друкованого органу «Незалежність», 1897 р., 10 арк. (міститься оригінал відозви «Manifest Rządu Narodowego Polskiego z dnia 29/17 listopada 1897 roku»).

⁵³ ЦДІА України, ф. 317, оп. 1, спр. 1433. Справа про звинувачення учнів Житомирської гімназії Яніцького Е., Подвишинського С. та ін. у приналежності до польського нелегального товариства «Польське національне правління», 1897 р., арк. 10, 108; *Обзор важнейших дознаний, производившихся в жандармских управлениях по государственным преступлениям за 1897 г.,* с. 108.

⁵⁴ *Обзор важнейших дознаний, производившихся в жандармских управлениях по государственным преступлениям за 1897 г.,* с. 109, 111.

⁵⁵ ЦДІА України, ф. 317, оп. 1, спр. 1433. Справа про звинувачення учнів Житомирської гімназії Яніцького Е., Подвишинського С. та ін. у приналежності до польського нелегального товариства «Польське національне правління», 1897 р., арк. 268-279; Держархів Хмельницької області, ф. 281, спр. 5050. Справа про отримання поштою ксьондзом Завроцьким і лікарем С. Кохом польських відозв, які закликають до відновлення польської державності, 1897, арк. 1-3.

⁵⁶ ЦДІА України, ф. 317, оп. 1, спр. 1433. Справа про звинувачення учнів Житомирської гімназії Яніцького Е., Подвишинського С. та ін. у приналежності до польського нелегального товариства «Польське національне правління», 1897 р., арк. 95.

⁵⁷ Корзун О.В., *Становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи на Поділлі (кінець XIX – початок XX ст.),* [Becoming and Development of Agricultural Investigational Affair in Podilia (End of the XIX – the Beginning of the XX Cent.)], Київ, МВКП ТОВ «Нілан-ЛТД», 2011, с. 16.

⁵⁸ Трохимович В., *Київська група польських соціалістів наприкінці XIX ст.,* с. 151-153.

⁵⁹ Wierzejski W.K., *Fragments z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920),* s. 434.

⁶⁰ Wierzejski W.K., *Fragments z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920),* s. 433.

⁶¹ Wierzejski W.K., *Fragments z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920),* s. 433; ДАРФ, ф. 533, оп 1, спр. 1423. Довідка про Завадського Святослава Федоровича, арк. 67-68; ДАРФ, ф. 102, спр. 5ч13лМ. Справа про подання начальника Київського охоронного відділення в Департамент поліції від 29.12. 1903 р. списків членів Київського комітету РСДРП (у тому числі поляків), арк. 186,188; ЦДІА України, ф. 442, оп. 625, спр. 427. Справа про розпорядження міністра землеробства і державного майна про скасування обов'язкового продажу маєтків, які належали особам польського походження, причетних до повстання 1863 р., 1895 р., арк. 8, 88; Держархів Хмельницької області, ф. 228, оп. 1, спр. 7200. Справа по обвинуваченню дворянина С.М. Волосевича в приналежності до Київського комітету РСДРП, 1902 р., арк. 3,7.

⁶² ДАРФ, ф. 102 спр. 208чГ. Донесення про студентський рух в університетах, 1909 р., арк. 102-105.

⁶³ ДАРФ, ф. 102, спр. 208чГ. Донесення про студентський рух в університетах, 1909 р., арк. 102-105, 87.

Reference

1. Titlinov B.V., Molodezh i revolyutsiya. Iz istorii revolyutsionnogo dvizheniya sredi uchashcheysya molodezhi dukhovnykh i srednikh uchebnykh zavedeniy. 1860 – 1905 gg. [Youth and Revolution. From the History of the Revolutionary Movement Among Students of Spiritual and Secondary Educational Institutions. 1860 – 1905], Leningrad, Gosizdat, 1925, 166 s.
2. Rafalskiy O.A., Studentska molod riznykh natsionalnosti v revoliutsiinomu rusi na Ukraini (kinets XIX – poch. XX st.) [Student Youth of Different Nationalities in the Revolutionary Movement in Ukraine (end of the XIX – early XX centuries)], in «Visnyk Kyiv. derzh. un-tu im. T.H. Shevchenka. Istorychni nauky», Kyiv, 1990, Vyp. 32, s. 36-41.
3. Trokhymovych V., Kyivska hrupa polskykh sotsialistiv naprykintsi XIX st. [Kyiv Group of Polish Socialists at the End of the XIX cent.], in «Ukraina-Polshcha: 3b. nauk. prats», Kyiv, 1993, s. 151-153.
4. Shevchenko I.I., Z istorii sotsial-demokratychnykh orhanizatsii na Ukraini (Kyivskiy «Soiuz borotby za vyzvolennia robitnychoho klasu) [From the History of the Social-Democratic Organizations in Ukraine (Kyiv Union for the Liberation of the Working Class)], Kyiv, KDU, 1956, 155 s.
5. Wierzejski W.K., Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920), in «Niepodległość», Warszawa, 1939, T. XIX, Zesz. 3, s. 418-470.
6. Koszutski St., Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersytetskich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881 – 1900), Warszawa, 1928, 160 s.
7. Sliwowska W., Udział polaków w rewolucyjnym ruchu narodnickim lat siedemdziesiątych XIX w. w Rosji, in «Z dziejów współpracy rewolucyjnej polaków i rosjan w 2 pol. XIX w.», Wrocław, 1956, s. 225-261.
8. Tabis J., Polskie rewolucyjne organizacje studenckie na uniwersytecie Kijowskim w XIX wieku, Kraków; Kijów, 1969, s. 51-52.
9. Tabis J., Polskie rewolucyjne organizacje studenckie na uniwersytecie Kijowskim w XIX wieku, s. 53.
10. Demczenko M.W., Działalność rewolucyjna polskich socjaldemokratów w Kijowie w latach dziewięćdziesiątych XIX w., in «Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagellońskiego. Prace historyczne», Kraków, 1975, T. 416, Zesz. 54, s. 94; Yurchenko O.T., Demchenko M.V., Poshyrennia marksyzmu i sotsial-demokratychni orhanizatsii na Ukraini (80 – 90-i rr. XIX st.) [The Spread of Marxism and Social-Democratic Organizations in Ukraine (80 – 90s of the XIX cent.)], Kyiv, Polityvdav Ukrainy, 1983.
11. Moshinskiy I.N. (Yuzef Konarskiy), Na putyakh k pervomu syezdu RSDRP [On the Way to the First Congress of the RSDRP], Moskva, Izd-vo Politkatorzhan, 1928, s. 47-48; Talko-Hrincewicz J., Ostatni z dawnych lekarzy kresowskich Jozef Rolle / dr Antoni J. w setną rocznice jego urodzin (1830 – 1894), in «Pamiętnik Wileńskiego towarzystwa lekarskiego», Wilno, 1930, nr. 3, 4, 5.
12. Koszutski St., Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersytetskich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881 – 1900), s. 116.
13. Swiderska W., Polska Macierz Polska na Podolu, in «Pamiętnik Kijowski», T. III, Londyn, 1966, s. 89-90.
14. Moshinskiy I.N. (Yuzef Konarskiy), Na putyakh k pervomu syezdu RSDRP, s. 75.
15. Wierzejski W.K., Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920), s. 339-440; Hyrych I., Viacheslav Lypynskiy u dovoiennyi chas (u svitli lystuvannia z kulturnymy diiachamy Ukrainy) [Vyacheslav Lypynskiy in Pre-war Time (in the Light of Correspondence With Cultural Figures of Ukraine)], in «Viacheslav Lypynskiy: istoryko-polityko-lohichna spadshchyna i suchasna Ukraina», Kyiv; Filadelfia, 1994, s. 144-145.
16. Wierzejski W.K., Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920), s. 339-440.
17. Obzor vazhneyshikh doznaniy. proizvodivshikhysya v zhandarmских upravleniyakh po gosudarstvennym prestupleniyam za 1894 g. [Overview of the Most Important Inquiries. Made in the Gendarme Departments on State Crimes in 1894], SPB., 1895, s. 145-146.
18. Wierzejski W.K., Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920), s. 448.
19. Koszutski St., Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersytetskich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881 – 1900), s. 38.
20. Koszutski St., Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersytetskich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881 – 1900), s. 120-122.
21. Moshinskiy I.N. (Yuzef Konarskiy), Na putyakh k pervomu syezdu RSDRP, s. 96.
22. Wierzejski W.K., Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920), s. 427.
23. TsDIA Ukrainy, f. 274, op. 1, spr. 354. Diznannia po zvyuvachenniu uchniv Bilotserkivskoi himnazii Skarzhynskoho B.S., Perskoho H.S. ta in. osib v orhanizatsii polskoho hurtka. 30.09.1984 – 14.11.1898 rr., ark. 70-73.
24. TsDIA Ukrainy, f. 274, op. 1, spr. 354. Diznannia po zvyuvachenniu uchniv Bilotserkivskoi himnazii Skarzhynskoho B.S., Perskoho H.S. ta in. osib v orhanizatsii polskoho hurtka. 30.09.1984 – 14.11.1898 rr., ark. 73-74.

25. Wierzejski W.K., Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920), s. 447.
26. Rafalskiy O.A., Studentska molod riznykh natsionalnosti v revoliutsiinomu rusi na Ukraini (kinets XIX – poch. XX st.), s. 36-41.
27. Rafalskiy O.A., Studentska molod riznykh natsionalnosti v revoliutsiinomu rusi na Ukraini (kinets XIX – poch. XX st.), s. 37-40.
28. Łukawski Z., Polacy w rosyjskim ruchu socjaldemokratycznym w latach 1883 – 1893, Kraków, 1970, s. 75; Demczenko M.W., Działalność rewolucyjna polskich socjaldemokratów w Kijowie w latach dziewięćdziesiątych XIX w., s. 94.
29. Koszutski St., Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersyteckich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881 – 1900), s. 15-25; Żółkiewski J., Polacy w Instytucie Politechnicznym 1898 – 1919, in «Przegląd Historyczno-Oświatowy», 1991, Nr. 3-4, s. 31.
30. Moshinskiy I.N. (Yuzef Konarskiy), Na putyakh k pervomu syezdu RSDRP, s. 50-52.
31. Kancewicz J., Polska partia socjalistyczna w latach 1892 – 1896, Warszawa, PWN, 1984, s. 126; Zasztowt L., Polski szkółki ludowe na Ukrainie w latach 1905 – 1914, in «Biblioteka Jagellońska-Kraków», 1991, s. 115.
32. Moshinskiy I.N. (Yuz. Konarskiy), Pobeg odinnadtsati «Iskrovtssev» [Escape of Eleven «Iskrovetses»], Moskva, 1931, 44 s.; Petrenko A., Pobeg iz Kiyevskoy tyurny 10 iskrovtssev i odnogo s.-r. v 1902 g. [Escape From Kiev Prison of 10 Iskrovetses and one s.-r. in 1902], in «Katorga i ssylka. Istoriko-rev. Vestnik», Moskva, 1925, s. 190-205.
33. Łukawski Z., Polacy w rosyjskim ruchu rewolucyjnym (1883 – 1898), in «Polska-ZSRR. Internacjonalistyczna współpraca – historia i współczesność», Warszawa, 1977, T. 1, s. 71-72.
34. Moshinskiy I.N. (Yuzef Konarskiy), Na putyakh k pervomu syezdu RSDRP, s. 99.
35. Shevchenko I.I., Z istorii sotsial-demokratychnykh orhanizatsii na Ukraini (Kyivskiy «Soiuz borotby za vyzvolennia robitnychoho klasu), s. 51.
36. Obzor vazhneyshikh doznaniy. proizvodivshikhsva v zhandarmskikh upravleniyakh po gosudarstvennym prestupleniyam za 1897 g. [Overview of the Most Important Inquiries. Made in the Gendarme Departments on State Crimes in 1897], SPB., 1902, s. 94-96.
37. Shevchenko I.I., Z istorii sotsial-demokratychnykh orhanizatsii na Ukraini (Kyivskiy «Soiuz borotby za vyzvolennia robitnychoho klasu), s. 99; Żeberek G., Początki ruchu socjał-demokratycznego w Kijowie w latach 1889 – 1903, Kraków, 1981, s. 89.
38. Pamyatnaya knizhka Podolskoy gubernii na 1911 god. Adres-kalendar i statisticheskoye spravochnyye svedeniya [The Memorial Book of Podolsk Province in 1911. Address-Calendar and Statistical Reference Information], Kamenets-Podolsk, Tip. Pod. gub. pravl., 1911, s. 100-101.
39. Obzory vazhneyshikh doznaniy. proizvodivshikhsva v zhandarmskikh upravleniyakh po gosudarstvennym prestupleniyam za 1892 i 1893 gg. [Overviews of the Most Important Inquiries. Made in the Gendarme Departments on State Crimes in 1892 and 1893], SPB., 1895, s. 210-220.
40. Shevchenko I.I., Z istorii sotsial-demokratychnykh orhanizatsii na Ukraini (Kyivskiy «Soiuz borotby za vyzvolennia robitnychoho klasu), c. 148-152.
41. Put revolyutsii. Sotsial-demokraticheskoye dvizheniye v Kiyevе (90-e gody): Sb. pervyy [The Path of Revolution. Social-Democratic Movement in Kiev (90s): Coll. the First], Kiyev, Izd. Kiyev. gubbyuro istparta, 1923, s. 105-107.
42. Put revolyutsii. Sotsial-demokraticheskoye dvizheniye v Kiyevе (90-e gody): Sb. pervyy, s. 105-108.
43. Moshinskiy I.N. (Yuzef Konarskiy), Na putyakh k pervomu syezdu RSDRP, s. 201-208.
44. Obzory vazhneyshikh doznaniy. proizvodivshikhsva v zhandarmskikh upravleniyakh po gosudarstvennym prestupleniyam za 1892 i 1893 gg., s. 311.
45. Wierzejski W.K., Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920), s. 451.
46. Karbowski A., Młodzież polska akademicka za granicą (1795 – 1910), Kraków, 1910, s. 104.
47. Wierzejski W.K., Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920), s. 453-454, 467.
48. TsDIA Ukrainy, f. 274, op 1, spr. 354. Diznannia po zvyuvachenniu uchniv Bilotserkivskoi himnazii Skarzhynskoho B.S., Perskoho H.S. ta in. osib v orhanizatsii polskoho hurtka. 30.09.1984 – 14.11.1898 rr., ark. 70-74.
49. TsDIA Ukrainy, f. 442, op. 625, spr. 427. Sprava pro rozporiadzhennia ministra zemlerobstva i derzhavnogo maina pro skasuvannia oboviazkovoho prodazhu maietkiv, yaki nalezhaly osobam polskoho pokhodzhennia, prychetnykh do povstannia 1863 r., 1895 r., ark. 2-3.
50. TsDIA Ukrainy, f. 317, op. 1, spr. 1433. Sprava pro zvyuvachennia uchniv Zhytomyrskoi himnazii Yanitskoho E., Podvyshynskoho S. ta in. u prynalzhnosti do polskoho nelehalnogo tovarystva «Polske natsionalne pravlinnia», 1897 r., ark. 53.
51. Obzor vazhneyshikh doznaniy. proizvodivshikhsva v zhandarmskikh upravleniyakh po gosudarstvennym prestupleniyam za 1897 g., s. 111, 162.

52. Derzharkhiv Khmelnytskoi oblasti, f. 228, op. 1, spr. 6944. Pro sposterezhennia za poiavoiu proklamatsii i polskoho revoliutsiinoho drukovanoho orhanu «Nezalezhnist», 1897 r., 10 ark. (mistytsia oryhinal vidozvy «Manifest Rządu Narodowego Polskiego z dnia 29/17 Iistopada 1897 roku»).
53. TsDIA Ukrainy, f. 317, op. 1, spr. 1433. Sprava pro zvyuvachennia uchniv Zhytomyrskoi himnazii Yanitskoho E., Podvyshynskoho S. ta in. u prynalezhnosti do polskoho nelehalnogo tovarystva «Polske natsionalne pravlinnia», 1897 r., ark. 10, 108; Obzor vazhneyshikh doznaniy. proizvodivshikhysya v zhandarmskikh upravleniyakh po gosudarstvennym prestupleniyam za 1897 g., s. 108.
54. Obzor vazhneyshikh doznaniy. proizvodivshikhysya v zhandarmskikh upravleniyakh po gosudarstvennym prestupleniyam za 1897 g., s. 109, 111.
55. TsDIA Ukrainy, f. 317, op. 1, spr. 1433. Sprava pro zvyuvachennia uchniv Zhytomyrskoi himnazii Yanitskoho E., Podvyshynskoho S. ta in. u prynalezhnosti do polskoho nelehalnogo tovarystva «Polske natsionalne pravlinnia», 1897 r., ark. 268-279; Derzharkhiv Khmelnytskoi oblasti, f. 281, spr. 5050. Sprava pro otrymannia poshtoiu ksondzom Zavrotskyim i likarem S. Kokhom polskykh vidozv, yaki zaklykaiut do vidnovlennia polskoi derzhavnosti, 1897, ark. 1-3.
56. TsDIA Ukrainy, f. 317, op. 1, spr. 1433. Sprava pro zvyuvachennia uchniv Zhytomyrskoi himnazii Yanitskoho E., Podvyshynskoho S. ta in. u prynalezhnosti do polskoho nelehalnogo tovarystva «Polske natsionalne pravlinnia», 1897 r., ark. 95.
57. Korzun O.V., Stanovlennia ta rozvytok silskohospodarskoi doslidnoi spravy na Podilli (kinets XIX – pochatok XX st.), [Becoming and Development of Agricultural Investigational Affair in Podilia (End of the XIX – the Beginning of the XX Cent.)], Kyiv, MVKP TOV «Nilan-LTD», 2011, s. 16.
58. Trokhymovych V., Kyivska hrupa polskykh sotsialistiv naprykintsi XIX st., c. 151-153.
59. Wierzejski W.K., Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920), s. 434.
60. Wierzejski W.K., Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920), s. 433.
61. Wierzejski W.K., Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie (1864 – 1920), s. 433; DARF, f. 533, op 1, spr. 1423. Dovidka pro Zavadskoho Sviatoslava Fedorovycha, ark. 67-68; DARF, f. 102, spr. 5ch13IM. Sprava pro podannia nachalnyka Kyivskoho okhoronnoho viddilennia v Departament politsii vid 29.12. 1903 r. spyskiv chleniv Kyivskoho komitetu RSDRP (u tomu chysli poliakiv), ark. 186,188; TsDIA Ukrainy, f. 442, op. 625, spr. 427. Sprava pro rozporiadzhennia ministra zemlerobstva i derzhavnoho maina pro skasuvannia oboviazkovoho prodazhu maietkiv, yaki nalezhaly osobam polskoho pokhodzhennia, prychetnykh do povstannia 1863 r., 1895 r., ark. 8, 88; Derzharkhiv Khmelnytskoi oblasti, f. 228, op. 1, spr. 7200. Sprava po obvyuvachenniu dvorianyna S.M. Volosevycha v prynalezhnosti do Kyivskoho komitetu RSDRP, 1902 r., ark. 3,7.
62. DARF, f. 102 spr. 208chH. Donesennia pro studentskyi rukh v universytetakh, 1909 r., ark. 102-105.
63. DARF, f. 102, spr. 208chH. Donesennia pro studentskyi rukh v universytetakh, 1909 r., ark. 102-105, 87.